

Akademik prof. dr BRANISLAV ŠOŠKIĆ

MAKROEKONOMSKA TEORIJA I EKONOMSKA POLITIKA
SA POSEBNIM OSVRTOM NA JUGOSLOVENSKU
SAMOUPRAVNU PRIVREDU

1. Makro-ekonomski problemi, tj. problemi vezani za privredu u cjelini su dugi niz decenija u istoriji ekonomske nauke razmatrani zajedno sa ostalim, u osnovi mikroekonomskim problemima (vrijednošću i cijenama pojedinačnih roba i raspodjele dohotka odnosno cijenama upotrebe pojedinih faktora proizvodnje, odnosno ličnim dohocima od rada, profitom, kamatom i rentom). Ne ulazeći ovom prilikom u razmatranje razvoja makroekonomske teorije, htio bih da ukažem na nekoliko karakterističnih momenata.

Prvi pokušaj analize ukupne društvene proizvodnje, u stvari proste društvene reprodukcije, naravno u svom embrionalnom vidu, srećemo kod tvorca fiziokratske škole ekonomske misli Kenneja¹. Marks ju je vrlo visoko ocijenio, čak kao »najgenijalniju zamisao u doba kada je politička ekonomija, odnosno ekonomska nauka bila još u povoju«².

Smit, koji prvi daje izgrađen i cjelovit sistem ekonomske teorije, i koga zbog toga mnogi smatraju osnivačem ekonomske nauke, ističe osnovnu makroekonomsku problematiku u naslovu svog glavnog ekonomskog djela, *Istraživanje o prirodi i uzrocima bogatstva naroda*, poznatog pod skraćenim nazivom *Bogatstvo naroda*³. Međutim, on samo prvi, i to manji dio svog rada, posvećuje analizi

¹ Francois Quesnay: *Tableaux Economique*, 1758.

² Karl Marx: *Teorija o višku vrednosti*, Beograd, „Kultura“, 1953, knj. I, str. 97.

³ Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, skraćeno *Wealth of Nations*, 1776.

faktora koji pogoduju i faktora koji koče razvitak društvenog bogatstva, de facto obima i rasta ukupne društvene proizvodnje.

Rikardo uglavnom ne razmatra makroekonomsku problematiku jer smatra da je ona definitivno riješena Smitovim radom i koncentriše se na mikroekonomska pitanja.⁴

Marks će, međutim, krug Smit — Rikardovih mikroekonomskih problema proširiti razmatranjem osnovnog dijela makroekonomske problematike, a, naime, razmatranjem ukupne društvene proizvodnje, tj. proste i proširene reprodukcije, dotičući se pri tom i ostalih makroekonomskih problema, prije svega problema ukupne zaposlenosti.⁵

Makroekonomskim problemima će se, za dugi niz decenija nakon toga baviti uglavnom samo marksistički pisci.

Interpretatori, sljedbenici i vulgarizatori Smita i Rikarda, pripadnici klasične škole u širem smislu, a poput njih i čitav marginalistički pravac ekonomske misli austrijska i lozanska, ali, također, i maršalijanska odnosno neoklasična škola ekonomske misli ograničiti će se u svojoj ekonomskoj analizi uglavnom na mikroekonomske probleme. To će u razvoju vanmarksističke misli biti sve do 30-tih godina ovog vijeka, do velike ekonomske krize i masovne nezaposlenosti kada se pojavljuje izvanredno značajno djelo engleskog ekonomiste Kejnza *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*⁶, koja će označiti početak nove etape u razvoju ekonomske misli na Zapadu, po nekima „Kejnzijanske revolucije“, i čiji se pedesetogodišnji jubilej obilježava ove godine u širokoj svjetskoj naučnoj javnosti.

Za razliku od prethodne, mikroekonomske, Kejnzove i kejnzijanska teorija je makroekonomska, orijentisana na makroekonomske fenomene, ukupnu proizvodnju, tj. nivo privredne aktivnosti, ukupne zaposlenosti i ukupan nivo cijena tj. inflaciju. Prethodna misao je polazila od tzv. Sejovog zakona tržišta odnosno od pretpostavke da je tržište, tj. tržišni mehanizam u stanju da otklanja privredne poremećaje i da uvijek obezbjeđuje punu zaposlenost radne snage i ostalih faktora proizvodnje. Takva teorijska pretpostavka upućuje na princip *laissez-faire*-a, na ekonomski liberalizam, na nemiješanje države u privredni život.

Nasuprot tome, Kejnz i kejnzijanci, polazeći od privredne situacije 30-tih godina, dokazuju da tržište, odnosno tržišni mehanizam, ako je prepušteno samo sebi, ne može uvijek da obezbijedi punu zaposlenost i da je stoga neophodna aktivna (intervencionistička) ekonomska politika, koja bi u situaciji privrednih zastoja (stagnacije, depresije) i nezaposlenosti podsticala nivo privredne

⁴ David Ricardo: *On the Principles of Political Economy and Taxation*, 1817.

⁵ Karl Marx: *Kapital*, tom II.

⁶ John Maynard Keynes: *The General Theory of Employment, Interest and Money*, 1936

aktivnosti, tj. ukupne društvene proizvodnje, i s njom povezano, zaposlenosti, u cilju postizanja pune zaposlenosti radne snage i ostalih faktora proizvodnje. To bi se postizalo ekspanzionom monetarno-kreditnom politikom (jeftinog novca i kredita i niskom kamatnom stopom) i blagom poreskom i ekspanzionom politikom budžetske potrošnje (uključujući i javne radove i direktnu proizvodnu funkciju države), kojima bi se povećavala ukupna efektivna tržišna tražnja i, sljedstveno tome, ukupna proizvodnja, tj. privredna aktivnost i ukupna zaposlenost.

Po Kejnzu i kejnzijancima, sve do 1960-ih godina, inflacija je mogla da nastane samo nakon postizanja pune zaposlenosti, kao rezultat pretjerane ukupne efektivne tražnje. Protiv takve, de facto inflacije koju „vuče“ tražnja („demand-pull inflation“), morale bi se, po njima, primjenjivati iste mjere ekonomske politike, samo obrnutog smjera, tj. restriktivna monetarno-kreditna, oštra poreska i restriktivna politika budžetske potrošnje, sve u cilju smanjivanja ukupne efektivne tržišne tražnje, drugim riječima, svodenje ukupne tražnje na nivo ukupne ponude (roba i usluga), tj. postizanje ravnoteže između ukupnih kupovnih i ukupnih robnih fondova.

Ekonomska politika koja proizilazi iz Kejnzove makroekonomske teorije zastala je i osjetila se bespomoćnom pred fenomenom tzv. stagflacije — istovremenim postojanjem nedovoljne ukupne proizvodnje, odnosno privredne aktivnosti, tj. stagnacije i nezaposlenosti, s jedne, i inflacije, s druge strane. To je dovelo do dalje razrade i usavršavanja odnosno korekcije kejnzijanske makroekonomske teorije i ekonomske politike. Ona se, prije svega, ogledala u razradi koncepcije o inflaciji koja nastaje zbog troškova, koju „guraju“ troškovi („cost-push inflation“), i ekonomskoj (antiinflacionoj) politici koja bi se, naročito u prvo vrijeme, svodila na to da onemogućiti rast ličnih dohodaka iznad rasta produktivnosti rada. Na tome se naravno nije stalo.

To je dovelo i do djelimičnog, pa i potpunog napuštanja Kejnzove i/ili kejnzijanske makroekonomske teorije i do novih škola i teorija ekonomske misli, od kojih su, pored monetarizma, najznačajnije ekonomika ponude i teorija racionalnog očekivanja. O njima ovdje neće biti riječi, s obzirom da su one predmet analize posebnih referata. Samo bih htio da istaknem da veći ili manji anti-Kejnsov ili/i antikejnzijanski karakter njihovih teorija, i njihova veća ili manja orijentacija ka ekonomskom liberalizmu, neće moći ozbiljno da dovedu u pitanje neophodnost odgovarajućeg podsticanja, usmjerenja, odnosno ekonomske politike za potpunije i adekvatnije rješavanje makroekonomskih problema u savremenoj kapitalističkoj privredi, koja više nije atomizirana i sa neograničenom tržišnom konkurencijom, fleksibilnim cijenama i ličnim dohocima, a tim prije socijalističkom privredom.

2. Samoupravna socijalistička privreda, kako to i njeno ime kaže, (treba da) označava privredu sa društvenim, odnosno kolek-

tivnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju, gdje udruženi radnici, na različitim nivoima, sami upravljaju privrednim procesima, gdje oni, a ne država u ime njih, donose osnovne ekonomske odluke u oblasti proizvodnje i investicija, zaposlenosti, cijena, raspodjele i marketinga, uključujući i slobodne, samostalne odluke u pogledu izbora samoupravnih i poslovnih organa. Oni te odluke (treba da) donose polazeći od svoje dohodovne motivisanosti, tim više ukoliko više (a trebalo bi što više da) njihov dohodak i lični dohoci direktno (pogotovo na nešto duži rok) zavise od njihove privredne performanse, od uspješnosti poslovnih rezultata.

Samoupravne privredne organizacije, prema tome, morale bi da donose svoje ekonomske odluke (u pogledu nivoa i strukture proizvodnje, investicija, zaposlenosti, cijena) polazeći prije svega od uslova na tržištu, od nivoa i strukture efektivne tržišne tražnje (na domaćem i njima dostupnom stranom tržištu), nezavisno od toga da li i koliko tržište funkcioniše u uslovima potpune ili ograničene konkurencije, da li i koliko na nivo i strukturu tržišne tražnje, na uslove na tržištu i na uslove poslovanja utiču rješenja u privrednom sistemu u užem smislu riječi, tzv. privredno-sistemska rješenja, i/ili mjere ekonomske politike. Drugim riječima, samoupravna socijalistička privreda — tim prije ako hoćemo da bude efikasna, racionalna, uspješna i konkurentna — morala bi da bude u osnovi i prije svega tržišna, tržišno orijentisana privreda, gdje bi što potpunije djelovao tržišni mehanizam, ekonomske i tržišne zakonitosti, ponuda i tražnja i, što je od izuzetne važnosti, slobodna tržišna utakmica odnosno međusobna konkurencija ne samo na stranom već i na jedinstvenom domaćem, lokalnim i regionalnim granicama neomeđenom, tržištu, ekonomska prinuda, preuzimanje ekonomske i finansijske odgovornosti i rizika za svoje ekonomske odluke. To su uslovi za racionalni razmještaj ograničenih faktora proizvodnje, veću produktivnost, za snižavanje jediničnih troškova proizvodnje i prometa i cijena, za povećanje konkurentne sposobnosti privrede, izvoza, deviznog priliva i spoljne likvidnosti, za smanjivanje spoljne zaduženosti.

Treba, pri tom, imati u vidu, prvo, da savremena pa prema tome i samoupravna socijalistička privreda može efikasno i racionalno funkcionisati samo u uslovima bilo ekonomske, bilo administrativne prinude, i, drugo, da ekonomska a ne administrativna prinuda (putem direktnog, centralističkog planiranja) odgovara samoupravnoj privredi.

Tržišna usmjerenost i tržišni karakter samoupravne socijalističke privrede, naravno ne znači da je tržište sada i u svijetu i kod nas tržište neograničene, perfektno, savršene konkurencije, niti da treba uvoditi tržište u one privredne domene gdje bi ono bilo tehnološki neracionalno ili do čijeg bi se pozitivnog dejstva trebalo suviše dugo čekati, niti — i to treba posebno naglasiti — to ne znači da tržištu u samoupravnoj privredi ne treba ekonomska po-

litika shvaćena u najširem smislu riječi, uključujući društveno planiranje privrednog razvoja zemlje i privredno-sistemska rješenja.

Ekonomska politika koja nije sinonim državnog administriranja i upravljanja i koja bi mogla biti u formi (ali obaveznih) društvenih dogovora neophodna je samoupravnoj tržišnoj, odnosno tržišnoj orijentisanoj privredi u sljedećim privrednim domenima: ukupnoj proizvodnji, odnosno privrednoj aktivnosti, ukupnoj zaposlenosti, nivou cijena odnosno inflaciji, spoljno-ekonomskim odnosima i raspodjeli.

3. Najznačajniji domen makroekonomske politike u najširem smislu riječi jeste ukupan nivo, struktura i rast proizvodnje, odnosno privredne aktivnosti.

Gledano na kraći rok, to je konjunkturna, odnosno tekuća ekonomska politika koja treba, prije svega, da bude usmjerena na podsticanje nivoa, ali i strukture privredne aktivnosti u njenim ulaznim i silaznim kretanjima (konjunkturi, odnosno uspona, i recesiji, stagnaciji, depresiji, krizi). Ovaj konjunktorni vid ekonomske politike su uglavnom imali u vidu Kejnz i kejnzijanci. Sa njom se mogu zadovoljiti, pa uglavnom se i zadovoljavaju mnoge razvijene i krupne kapitalističke privrede i zemlje. Ova ekonomska politika, koja se, naravno, ne bi ograničavala na vidove koje su istakli Kejnz i kejnzijanci, neophodna je socijalističkoj samoupravnoj privredi.

Njoj je, međutim, potrebna i ekonomska politika na duži rok, to jest razvojna (ekonomska) politika, pogotovo ako je u pitanju nedovoljno razvijena, nedovoljno integrisana, atomizirana privreda sa jakim strukturnim poremećajima. Ona treba da bude usmjerena ka postizanju što veće, odnosno optimalne stope privrednog rasta i adekvatne privredne strukture. Tu se, naime, radi o strategiji, politici i društvenom planiranju privrednog odnosno i naučno-tehnološkog, energetskog i drugog razvoja. Ova, razvojna ekonomska politika treba, pored ostalog, da ukloni tzv. uska grla u privredi, strukturne poremećaje i disproporcije i da podstakne razvoj značajnih sektora proizvodnje ili onih u kojima postoje komparativne prednosti.

Mislim da se u pogledu domena tekuće, konjunkturane ekonomske politike, s jedne, i dugoročne razvojne politike, s druge strane, može reći da ti domeni ne mogu, nijesu i ne treba da budu čvrsto omeđeni. Tekuća konjunkturna ekonomska politika usmjerena na dinamiziranje privredne aktivnosti, pa i ublažavanje strukturnih disproporcija, djeluje djelimično i kao razvojna politika. I obratno, dugoročna razvojna politika, uz otklanjanje strukturnih debalansa, djeluje djelimično i kao konjunkturna politika.

Što se, pak, tiče odnosa tekuće i razvojne politike, s jedne, i privrednog sistema u užem smislu, s druge strane, mislim da se može reći da trajnija opredjeljenja tekuće i razvojne ekonomske politike, gdje je to god moguće, treba ugraditi u privredni sistem u užem smislu rječi, to jest u određena (zakonska i druga) privred-

no-sistemska rješenja. Ona bi trebalo da igraju funkciju ugrađenih stabilizatora. Trajna opredeljenja monetarno-kreditne, poreske (doprinosne) i spoljno-trgovinske politike, kao i politike raspodjele postaju sastavni dio monetarno-kreditnog, poreskog i spoljno-trgovinskog sistema. Otuda i značaj privrednog sistema u užem smislu riječi, kojega, naravno, ne treba poistovećivati sa samoupravnim društveno-ekonomskim sistemom. Otuda i potreba što hitnijeg usavršavanja, izmjene i dopune svih neadekvatnih privredno-sistemskih rješenja, nezavisno od toga gdje su ona institucionalizovana — u Ustavu, Zakonu o udruženom radu, tzv. sistemskim zakonima i drugoj regulativi.

Društveni plan razvoja, kao mehanizam ostvarivanja strategije i politike privrednog, naučno-tehnološkog, energetskog i ostalog razvoja, i to kao jedinstveni odnosno zajednički društveni plan, potreban je samoupravnoj jugoslovenskoj privredi. Društveni plan razvoja Jugoslavije ne bi smio da bude prost zbir društvenih planova razvoja republika i pokrajina, niti ovi prost zbir planova privrednih i drugih radnih organizacija. On bi morao da bude zasnovan na nauci, naučnoj analizi i metodologiji, gdje bi bili utvrđeni opštedruštveni i privredni, naučno-tehnološki, energetski i drugi prioriteti, strukturna komponenta razvoja i podjela rada na jedinstvenom jugoslovenskom području, naročito u bazičnim granama, u oblastima sirovina, energije, hrane, turističke privrede, saobraćaja i određenih sektora naučno-tehnološkog progressa. Naučno zasnovanim društvenim planiranjem i oslanjanjem na znanje i nauku u realizaciji tih planova, izbjegli bi se skupi investicioni promašaji, tehnološki neopravdan paralelizam, autarkičnost, parcijalizacija i neracionalnosti u razvoju, koje su došle do izražaja u stvaranju zaokruženih republičko-pokrajinskih privreda.

Ovdje, međutim, treba zauzeti jasan teorijski i praktičan stav u pogledu karaktera društvenog planiranja u samoupravnoj privredi, posebno u pogledu načina ostvarivanja planom utvrđenih prioriteta i zadataka. Društveni planovi i njihova realizacija ne bi, po mom mišljenju, smjeli da ograničavaju samoupravni karakter privrede, slobodu privrednih organizacija i njihovih radnih kolektiva u donošenju ekonomskih odluka pa, prema tome, i odluka u pogledu obima i strukture proizvodnje i investicija, polazeći od svoje dohodovne motivisanosti i interesa, od mogućnosti na tržištu i uslova privređivanja koje stvara ekonomska politika i privredni sistem u užem smislu riječi. Otuda se kao najadekvatniji vid sprovođenja društvenog plana u samoupravnoj privredi, po mom mišljenju, nameće selektivna i diferencirana odnosno beneficirana ekonomska politika, koja bi povoljnim kreditima (u pogledu rokova otplate i kamatne stope), smanjenjem poreza i doprinosa, povlašćenim rješenjima u spoljno-trgovinskim odnosima (dobijanje povoljnih stranih kredita, povlašćen uvoz sa smanjenim ili ukinutim carinama, devizne privilegije, izvozni podsticaji itd.) materijalno motivisale i stimulisale privredne organizacije da u svo-

je planove razvoja uključe i realizuju društvene planske prioritete i zadatke.

Što se tiče samoupravnih sporazuma, oni mogu da imaju mjesto u domenu samoupravnog planiranja organizacija udruženog rada. Međutim, i to treba jasno istaći, oni ne mogu ni izbliza da zamijene niti tržište, odnosno ekonomske i tržišne zakonitosti i djelovanje tržišne utakmice, niti ekonomsku i razvojnu politiku, odnosno društveno planiranje. A u oblasti cijena, izuzev kad je u pitanju reprodukcijiska povezanost, oni dovode do kartelskih, dogovornih, viših cijena.

4. Pitanje koje se može tecijski postaviti i koje ima konkretne praktične reperkusije bilo bi: da li ekonomska politika, tekuća i razvojna, i u okviru toga društveno planiranje, predstavljaju strano tijelo u samoupravnoj socijalističkoj privredi, ako je njena osnovna karakteristika da udruženi radnici — a ne neko u ime i mimo njih — donose sve osnovne ekonomske odluke?

Odgovor, po mom mišljenju, zavisi od toga ko donosi odluke i usvaja ekonomsku i razvojnu politiku i društveni plan.

Ako su udruženi radnici, samoupravljači, stavljeni u situaciju da odluke samostalno donose samo na nivou svojih osnovnih, odnosno (posredno) i radnih i složenih organizacija, onda je to samoupravljanje na mikro nivou, ograničeno samo na svoje organizacije udruženog rada. Ako i te odluke u velikoj mjeri donosi neformalno neko van privrednih organizacija, državni i politički organi na različitim nivoima, kao što je to dobrim dijelom bio slučaj kod nas, onda se teško može govoriti o samoupravljanju makar i na tom „najnižem“ nivou. Bez toga je nerealno očekivati racionalno, efikasno i ekonomski odgovorno privređivanje.

Ekonomske odluke od šireg značaja udruženi radnici (treba da) donose na nivou tzv. interesnog organizovanja (koje je inače predimenzionirano, nedovoljno racionalno i zahtijeva ozbiljno preispitivanje) i na nivou delegatskih skupština, odnosno, kod nas, vijeća udruženog rada za sada na nivou opština, pokrajina i republika. Tu se donose i neke odluke u oblasti ekonomske, posebno poreske, odnosno politike opšte i zajedničke potrošnje, razvojne politike i planiranja, a i neka privredno-sistemska rješenja.

Da bi te odluke bile zaista, a ne formalno, odluke predstavnika udruženih radnika — samoupravljača, neophodne su ozbiljne izmjene u kandidacionom i izbornom sistemu: demokratska procedura kandidovanja, tajni izbori, bez — sada institucionalizovane — diskriminacije određenih (poslovnih, stručnih) struktura u pogledu pasivnog izbornog prava, što ostavlja široki prostor za manipulisanje od strane državne birokratije raznih nivoa i izvršnih organa u pogledu stvarnog donošenja značajnih odluka. Najadekvatnije donošenje odluka na tim nivoima bilo bi ako bi demokratski izabrana vijeća udruženog rada bila organizovana po radno-funkcionalnom principu a njihove odluke bile zasnovane na nauci, na prethodnim naučnim i stručnim analizama.

Integralno samoupravljanje, donošenje samoupravnih odluka, na najvišem nivou, što je naše društveno usvojeno opredjeljenje, ne može se dosljedno ostvariti ako se na nivou društvene zajednice u cjelini ne institucionalizuje, odnosno, na naprijed iznijetim principima, ne formira Vijeće udruženog rada u okviru Skupštine SFRJ. To bi bilo pravo mjesto gdje bi udruženi radnici — samoupravljači preko slobodno izabраних delegata donosili i sve značajne ekonomske odluke u domenu makroekonomske politike u najširem smislu riječi, gdje bi, dakle, utvrđivali i usvajali mjere tekuće ekonomske politike, strategiju, politiku i planiranje opštedruštvenog, privrednog, naučno-tehnološkog, energetskog i ostalog razvoja i privredno-sistemska rješenja.

Subjektivne snage našeg društva, uključujući, naravno, i nauku, naučne institucije (pa i ovaj naš Međuakademijski odbor za ekonomske nauke), i naučne radnike, trebalo bi da pruže žilav i argumentovan otpor praksi i institucionalizovanim rješenjima koja taj istorijski značajan korak u razvoju integralnog samoupravljanja, na opštedruštvenom, makronivou, onemogućavaju, prepuštajući tako birokratskim, administrativnim i etatičkim, naročito republičko-pokrajinskim, strukturama izuzetno važne i za efikasnost privređivanja, ostvarenja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, integracije jugoslovenske privrede i izlazak iz ekonomske krize — presudne poluge privrednog odlučivanja.

5. U okviru ekonomske politike u domenu obima, strukture i rasta ukupne društvene proizvodnje, društvenog proizvoda, odnosno privredne aktivnosti, spadaju i opredjeljenja u pogledu amortizacije, akumulacije i realne kamate, koje najneposrednije utiču na rezultate u ovom društveno izuzetno značajnom domenu.

Opštedruštvena sredstva za proizvodnju u uslovima inflacije, utoliko više ukoliko je inflacija viša, bivaju realno obezvrijeđivana, smanjivana i prelivana u ličnu, opštu i zajedničku potrošnju, ukoliko se ekonomskom politikom odnosno trajnim privredno-sistemskim rješenjima ne odbezbedi realna pozitivna stopa amortizacije, promptno usklađivana sa inflacionom stopom, odnosno automatsko i permanentno revalorizovanje odnosno indeksacija tih sredstava po ekonomski i tehnološki utvrđenoj stopi amortizacije. Odlaganje takvih rešenja, zbog teškoća u kojima se nalazi naša privreda, ne bi se smjelo prihvatati, jer se nerealnom amortizacijom te teškoće povećavaju, nastaje dezinvestiranje, osiromašivanje privrede, umanjena društvena reprodukcija.

6. Izdvajanje što većeg obima akumulacije iz dohotka je od presudnog značaja za povećanje tehničke opremljenosti rada i, sljedstveno tome, produktivnosti rada, proširene reprodukcije, stope privrednog rasta.

⁷ Vidjeti u tom smislu uvodne referate B. Šoškića na naučnom skupu CANU, Herceg Novi, 1980. i naučnom skupu Savjeta akademija nauka i umjetnosti SFRJ, Herceg-Novi, 1983. godine, objavljene u zbornicima sa tih naučnih skupova, izd. CANU.

S obzirom da privredne organizacije u našoj samoupravnoj privredi koriste a ne plaćaju cijenu upotrebe društvenih sredstava i s obzirom da Ustav predviđa obavezu organizacija udruženog rada ne samo da očuvaju već i da proširuju materijalnu osnovu udruženog rada, bila bi neophodna ekonomska politika u oblasti akumulacije. Njom, odnosno obaveznim društvenim dogovorima odnosno privredno-sistemske rješenjima u oblasti raspodjele, trebalo bi obezbijediti ekonomski opravdane relacije između ukupne (lične, opšte i zajedničke) potrošnje i akumulacije u smislu utvrđivanja dogovorene minimalne akumulacije.

Samofinansiranje proširene reprodukcije sopstvenom akumulacijom jeste najzdraviji vid njenog finansiranja. Ono bi se povećalo ako bi se privredno-sistemske rješenjima — što je neophodno — precizirao i izmijenio karakter i ograničila hipertrofirano osnovnih organizacija udruženog rada i reafirmisala radna i složena organizacija. Tako bi se smanjilo učešće kredita u finansiranju proširene reprodukcije, a ojačala razvojna funkcija i planiranje privrednih organizacija.

Odgovarajućim mjerama ekonomske politike, odnosno privredno-sistemske rješenjima trebalo bi podsticati udruživanje i koncentraciju akumulacije i mobilnost akumulacije, koja je kod nas suviše atomizirana i teritorijalizovana. Trebalo bi podvrći bespoštednoj naučnoj kritici i odbaciti sve dogmatske predrasude koje u udruživanju sredstava, odnosno akumulacije i učešću u zajedničkom dohotku vide obnavljanje nekog „kapital odnosa“. Trebalo bi mijenjati ona privredno-sistemska rješenja koja omogućavaju, obično pod pritiskom lokalnih državnih organa, da se detaširane osnovne organizacije mogu jednostavno izdvojiti iz radne organizacije čije je sjedište na „tuđoj“ teritoriji. Pod udar bi trebalo da dođu i rješenja prije svega u poreskom sistemu, odnosno sistemu finansiranja opšte i zajedničke potrošnje koja podstiču teritorijalizaciju akumulacije, zaokruživanje i zatvaranje „svoje“ lokalne, pokrajinske i republičke privrede.

7. Dobro koncipirana, elastična i stimulatívna politika ličnih dohodaka, odnosno društveni dogovori o raspodjeli ličnih dohodaka doprinijeli bi očuvanju i povećanju akumulacije. Ona je neophodna najprije u vanprivrednim, ali takođe i u privrednim oblastima, a naročito u monopolskim i sličnim domenima, gdje postoji renta, odnosno ekstradobit i gdje bi politika ličnih dohodaka morala da bude praćena politikom, odnosno društvenim dogovorima o relativnim cijenama, koje bi, ako se daju u apsolutnim iznosima, morale, zbog inflacije, biti predmet redovne i češće, najbolje automatske indeksacije. Politika ličnih dohodaka bi tako vršila ulogu razvojne politike, ali bi ona — ukoliko bi onemogućila rast ličnih dohodaka iznad ostvarene produktivnosti rada — bila sastavni dio šire antiinflacione politike. Njom bi se, uz to, moglo najpotpunije da obezbijedi realizovanje principa socijalističke raspodjele prema

radu, odnosno prema kvantitetu, kvalitetu i rezultatima rada, principa koji je kod nas nedopustivo poremećen.

8. Samofinansiranje proširene reprodukcije ne može, niti treba, u potpunosti da zamijeni kreditne odnose i kredit kao oblik finansiranja proširene reprodukcije. Krediti koji potiču od štednje stanovništva i od depozita privrednih i ostalih organizacija udruženog rada po osnovu izdvojene a još neinvestirane amortizacije i akumulacije imaju perspektivu da rastu.

Bankarske „nepokrivene“ kredite kao izvor finansiranja proširene reprodukcije treba, ekonomskom politikom i sistemskim rješenjima, radikalno sužavati tim prije što oni, pogotovo u situaciji niske ili negativne stope privredne aktivnosti, djeluju, najvećim djelom, inflatorno.

Slično i još oštrije treba postupiti prema raširenoj pojavi tzv. „međusobnog kreditiranja“, kupovini bez plaćanja, tzv. „sivoj emisiji“, kao najtipičnijem vidu, za tržišnu privredu neprihvatljive, finansijske nediscipline. Ona ima šire i negativnije posljedice, ne samo u pogledu inflacije.

Stranim kreditima kao izvoru i obliku finansiranja proširene reprodukcije koji su bili hipertrofirani i ne uvijek namjenski korišćeni, treba pretpostaviti ulaganja stranog kapitala, po pravilu, u zajedničke privredne, prije svega proizvodne poduhvate. Pri tom bi trebalo nedogmatski prići najprije razmatranju mogućnosti direktnog stranog ulaganja, pod određenim uslovima, vremenskim oročenjima i slično. U tom pogledu bi trebalo koncipirati ekonomsku politiku i donijeti odgovarajuća privredno-sistemska rješenja.

9. U cilju povećanja ukupne akumulacije u našoj privredi trebalo bi smjelije i brže prići realizaciji stavova u pogledu usmjerenavanja dijela ličnih dohodaka, odnosno individualne štednje radnika i stanovništva u proširenu reprodukciju svojih ili drugih, prije svega, proizvodnih organizacija društvenog sektora, i institucionalnim rješenjima stvoriti okvire da se i po tom osnovu, kao vidu minulog rada, ostvaruje dodatni dio ličnog dohotka u fiksnom ili u varijabilnom vidu. Dogmatske predrasude nas ne bi smjele odvratiti od korišćenja tako značajnog izvora dodatne dobrovoljne akumulacije koja bi, za razliku od štednje u bankama, djelovala motivaciono, pogotovo ako bi naknada, tj. dodatni dio ličnog dohotka, bio varijabilnog karaktera.

10. Poseban, krajnje nedovoljno iskorišćen izvor dodatne akumulacije predstavlja mala privreda u individualnoj, porodičnoj, grupnoj odnosno zadružnoj svojini. Trebalo bi odbaciti, djelimično u našoj ekonomskoj politici i privredno-sistemskim rješenjima, a posebno u praksi, dogmatska gledanja u pogledu male privrede u cjelini a posebno u pogledu nekih njenih sektora (koja su veća nego u nekim drugim socijalističkim zemljama sa centralizovanom privredom). To je slučaj sa sitnom, individualnom (porodičnom, grupnom odnosno zadružnom) trgovinom, uključujući sitnu trgovinu (prodavnice) poljoprivrednih artikala. To ni u kom slučaju ne bi

smetalo ni socijalizmu ni samoupravljanju, a odgovaralo bi potrebama stanovništva, mada u ovom kao i u ostalim sektorima, to smeta istorodnim „samoupravnim“ organizacijama koje ne žele da budu izložene tržišnoj utakmici, koja bi pokazala niži kvalitet njihovog rada i poslovnosti. U odsustvu organizovanog društvenog sektora za promptno i potpuno prihvatanje i distribuciju (na širim prostorima) sezonskih poljoprivrednih proizvoda, a i inače trebalo bi legalizovati individualni sektor privređivanja u tom domenu, uz preuzimanje normalnih zakonskih i drugih obaveza prema društvenoj zajednici.

Dosljednim sprovođenjem utvrđene politike u odnosu na malu privredu, prevazilaženjem predrasuda i ograničenja, dogradnjom stimulativnih privredno-sistemskih rješenja i pojednostavljivanjem administrativnih rješenja (za dobijanje dozvola, lokacija i drugo) trebalo bi šire otvoriti vrata maloj privredi u proizvodnoj, uslužnoj i trgovinskoj sferi. Omasovljavanjem male privrede doći će do novih izvora ukupne akumulacije, do povećanja ukupne proizvodnje, samozapošljavanja i dodatnog ostalog zapošljavanja, sa multiplikatorskim efektima, do povećanja i zaoštavanja međusobne konkurencije i, sljedstveno tome, do povećanja asortimana i kvaliteta roba i usluga i relativnog smanjivanja njihovih cijena, a time i socijalnih razlika.

U traženju i organizovanju raznovrsnih modela privrednih organizacija u oblasti male privrede trebalo bi pokazati više nespuntane inicijative i mašte. Jedan od mogućih modela u organizovanju male privrede, koji bi bio od posebnog teoretskog, ali i praktičkog interesa, bio bi onaj u kojem sredstva za rad ne bi bila u svojini pojedinca, već bi bila u grupnoj, kolektivnoj, odnosno združenoj, suvlasničkoj svojini svih zaposlenih radnika. U tom modelu bi lični dohodak svih zaposlenih zavisio od rada i rezultata poslovanja ali takode i od svojine (koja ne bi morala da bude podjednaka). Takve privredne organizacije bi mogle da imaju kompletnu samoupravnu unutrašnju organizaciju, svoje samoupravne i poslovodne organe, radne i druge zakonske obaveze kao i sve druge samoupravne privredne organizacije u društvenom sektoru.

Razlika bi se sastojala u tome što bi u ovom modelu, svi zaposleni radnici, kao zadrugari, suvlasnici, preuzimali potpuni finansijski rizik za rezultate svog poslovanja. Pretpostaviti je da bi takvi svojinski odnosi bili izuzetan motivacioni faktor za bolje privređivanje, višu produktivnost rada i veću efikasnost poslovanja. Da li ima razloga da taj oblik organizovanja privrednih organizacija, u kome su neposredni proizvođači — a ne neko drugi — suvlasnici sredstava za proizvodnju, na kojima oni — a ne neko drugi — rade, ne tretiramo kao samoupravni?

11. Realnoj akumulaciji, tj. investicijama, prethodi štednja, tj. novčana akumulacija privrednih organizacija i stanovništva. Štednja, tj. novčana akumulacija privrednih organizacija se direktno

ili sa određenim vremenskim pomakom (nakon depozita u banci) pretvara, po pravilu, u realnu akumulaciju, tj. investicije, bilo u istim, bilo u drugim radnim organizacijama. Štednja stanovništva koja je deponovana u bankama (štedionicama) koristi se u velikoj mjeri kao novčana akumulacija koja se putem kredita privredi, pretvara u realnu akumulaciju, tj. investicije. Ukupna štednja, odnosno novčana akumulacija, gledano u cjelini, bi se znatno povećala ako bi se izdržalo na proklamovanoj i usvojenoj politici realnih pozitivnih kamatnih stopa, koje bi bile iznad stope inflacije.

Negativne kamatne stope, koje su ispod inflacionih stopa, erodiraju realnu vrednost depozita i ušteda, destimulišu štednju, podstiču olako uzimanje kredita od strane stanovništva i privrede (jer je finansiranje proširene reprodukcije uzetim kreditima po negativnoj kamatnoj stopi povoljnije nego sopstvenom akumulacijom), podstiču ishitrenu, neracionalnu i pretjeranu potrošnju stanovništva i investiraniju privrednih organizacija, unose neekonomske kriterijume u ponašanje i donošenje investicionih i drugih odluka. One, u situaciji relativno ograničenih robnih fondova, dovode do pretjerane ukupne efektivne tržišne tražnje i do dodatne inflacije.

Stoga bi dosljedno koncipirana i sprovedena politika realnih kamatnih stopa trebalo — što se tiče pasivnih kamata — da se podjednako odnosi na sve depozitore i na sve vrste štednji, depozita privrednih i ostalih organizacija i stanovništva. Ona bi, po mom mišljenju, trebalo da se odnosi i na neoročenu štednju i depozite, bar na nivou tzv. pozitivne nule u odnosu na stopu inflacije.

Politika kamatnih stopa na kredite (uzete kod banaka) morala bi, takođe, biti — kumulativno posmatrano — realno pozitivna. Ako je negativna, ona znači prilivanje dohotka drugih u korist uzimaoca kredita. Međutim, ona ne mora pa i ne treba da bude linearna. Ona ne treba da znači niti istovetnu niti za sve uzimaoce kredita realnu — tj. iznad stope inflacije — kamatnu stopu. Selektivna i diferencirana politika kamatnih stopa jeste ono za šta se treba založiti. Selektivnost i diferenciranost je inače u biti skoro svake dobro koncipirane ekonomske politike. To znači da za selektivne uzimaoce kredita, na primjer, za određene sektore privrede, nerazvijene regione, ili za selektivne namjene, na primjer, za stambenu izgradnju (stanovništva), kamatna stopa na uzete kredite može i treba da bude povlašćena, niža pa i negativna, tj. ispod stope inflacije.

Takve povlašćene i negativne kamatne stope na kredite morale bi da budu pokrivena realnim kamatnim stopama koje bi bile više od prosječnih, a koje bi bankama plaćale neke druge kategorije uzimaoca kredita ili koje bi se plaćale na kredite za neke druge namjene koje društvena zajednica ne želi da stimuliše. Ako je iznos povlašćenih kredita, sa negativnom kamatnom stopom, vrlo veliki a u datoj situaciji nužan, onda se razlike u ukupnom iznosu

kamata (po kreditima) do realnog moraju pokrivati iz drugih izvora, npr. regresom za kamate, iz poreza, doprinosa, rezervi i slično, ne isključujući ni dodatnu emisiju novca, čija stopa rasta ne bi, po pravilu, trebalo da premaši stopu rasta društvenog proizvoda, zbog inflacionih efekata. Jedno je sigurno da te razlike tj. niže i negativne kamatne stope na kredite ne bi smele da se pokrivaju smanjivanjem realnih odnosno prelaskom na negativne, odnosno još negativnije kamatne stope na štednju i depozite.

Realne kamatne stope na uzete kredite — ako su stvarno realne, tj. iznad stope inflacije — mogu da predstavljaju opterećenje za uzimaoca kredita, za dio privrede i stanovništva koji uzimaju kredite. Ako, pak, te kamatne stope, uprkos usvojene politike, nisu realne — a kod nas one to de facto nisu i nisu u vrlo dugom vremenskom periodu ni bile — one dovode realno do preliivanja dohotka u korist uzimaoca kredita, utoliko više ukoliko su kamatne stope negativnije u odnosu na stopu inflacije.

Napuštanje realnih ili bar približno realnih kamatnih stopa na uzete kredite i linearno uvođenje negativnih odnosno još negativnijih kamatnih stopa (koje su po nekim proračunima za poslednje tromesečje, za preko 50% manje od stope inflacije), metodologijom nerealno programirane inflacije ili bez nje, nije pravi put za suzbijanje inflacije. Time se samo podstiče inflacija (zbog pretjerane) tražnje. To nije ni pravi put za rasterećenje privrede. Od takvog linearnog rasterećenja privrede najviše koristi imaju one privredne organizacije koje su najviše koristile kredite, a najmanje, pa i štete, one koje su najmanje uzimale kredite, koje su uspješno poslovale, koje su sopstvenom akumulacijom finansirale svoju ili i drugu proširenu reprodukciju (što bi inače, moralo biti opredjeljenje naše ekonomske politike), odnosno one koje su imale uštede i depozite kod banaka (po osnovu još nerealizovane amortizacije i sopstvene akumulacije). Ono znači veliko preliivanje dohotka u korist neuspješnih i prezaduženih privrednih organizacija.

Ovom razmatranju bi trebalo dodati i jedno upozorenje. Naime, vođenje kamatne politike je delikatan posao, a odluke u tom domenu mogu imati višestruke posljedice. Njima se može doprinijeti dodatnoj inflaciji (zbog pretjerane tražnje), gubljenju povjerenja i sigurnosti ulagača, smanjivanju i odlivu devizne štednje, usporavanje povratka naših radnika iz inostranstva.

Dva primjera to najbolje ilustruju: prvo, nagla i nedovoljno prostudirana privredno-sistemska promjena kojom su linearno ukinute devizne kamate za sve građane u zemlji, pa i za one koji su te devize zaradili u inostranstvu, promjena koja je, pored, ostalog, pokrenula snažnu lavinu potrošnje, tj. ukupne efektivne tražnje koja je (u odsustvu realne pozitivne kamatne stope) dolila ulje na „razbuktalu vatru” inflacije (dok su se pripisivale devizne kamate depozitari su se suzdržavali od potrošnje, jer je devizna kamata bila realno pozitivna i čuvala je realnu vrijednost depozita), i, drugo, isto takva promjena, od koje se mogu očekivati još negativniji

efekti, naročito u pogledu perspektive devizne štednje u našim bankama, kojom se, uprkos proklamovanoj politici stimulisanja devizne štednje, kamatne stope na deviznu štednju prilagođavaju (uz dva dodatna procentna poena) domicilnim kamatama u zemlji porijekla deviza, što de facto znači vrlo veliko smanjivanje, pa i prepolovljivanje dinarske kamatne stope na deviznu štednju.

A osnovna preokupacija naše ekonomske politike u ovom domenu moralo bi da bude: kako privući u naše banke i u direktne privredne, posebno proizvodne investicije, ogromna devizna sredstva naših građana u inostranstvu, koja, po nekim proračunima, prevazilaze iznos našeg ukupnog zaduženja u inostranstvu. Politika kamata, dakle, mora da se zasniva na prethodnoj i svestranoj naučno-stručnoj analizi.

Dodatni zaključak koji bi se, na kraju razmatranja o kamatama, mogao izvući bio bi da bi najjednostavnija i najpravičnija metodologija bila u automatskoj revalorizaciji glavnice svih kredita i depozita, ne mijenjajući ugovorenu, utvrđenu kamatu. Tako bi se koncepcijski i u praksi razgraničila glavnica od kamate. Kamatom se ne bi više obuhvatalo ono što, u stvari, nije kamata, već glavnica (kredit, odnosno depozit). Kamata bi se tako de facto svela na kamatu. To bi u situaciji inflacije, pogotovo visoke kakvu mi imamo, dovelo do daleko ravnomjernijeg opterećenja privrede u otplati kredita (sa kamatama), zbog toga što se dosadašnjom metodologijom otplata kredita u ravnomjernih (mjesečnih) rokovima vrši u nominalno istim, a u stvari u vrlo različitim realnim, iznosima, najvećim realnim iznosima na početku otplatnog perioda (što i najteže pada uzimajući kredita), a potom realno sve nižim i najnižim pri kraju otplatnog perioda.

12. Povećanje — za privredni razvoj toliko dragocjene — akumulacije bi se moglo vršiti i na račun smanjivanja kod nas, relativno velike ukupne društvene režije, prije svega opšte ali i određenih vidova zajedničke potrošnje. Smanjivanje društvene režije može se postići direktnim i podsticanjima mjerama ekonomske politike privredno-sistemskim rješenjima. Polazeći od nivoa društvene i privredne razvijenosti, od opštedruštvenih potreba i mogućnosti privrede, treba, ako ne „jednom za svagda“ onda za dugi vremenski period, utvrditi u fiksnom procentu od realizovanog dohotka, odnosno ličnih dohodaka odnosno dobiti, izdvajanja (doprinosi) za sve pojedinačne vidove opšte i zajedničke potrošnje

Ako bi se ti procentualni odnosi izdvajanja jednom dobro odmjerili i uspostavili i ako bi se dobro odabrala osnovica izdvajanja, onda bi se učinila suvišnim sada česta posezanja za vraćanje privredi dijela doprinosa izdvojenih za pojedine vidove zajedničke potrošnje (čak i iz sredstava za obrazovanje, u situaciji kada su lični dohoci nastavnika ispod svačke mjere uporedivosti u odnosu na dohotke radnika istih kvalifikacija, na primjer, u organima društveno-političkih zajednica i organizacija).

Pri tom bi, po mom mišljenju, bilo potrebno utvrditi redosljed svih izdvajanja odnosno raspodjele ukupnog prihoda, prekidajući postojeću praksu da se izdvajanja za opštu i zajedničku potrošnju vrše nezavisno od realizovanog dohotka, pa i prije podmirenja minimalnih ličnih dohodaka.

Redosljed izdvajanja koji mi izgleda prirodan i koji bi organe društveno-političkih zajednica i ostale subjekte opšte i zajedničke potrošnje učinilo neposredno zainteresovanim za poslovne rezultate privrednih organizacija sa njihove teritorije odnosno iz kojih se vrše izdvajanja bilo bi sukcesivno izdvajanje (u dva, odnosno tri kruga). A, naime, privredne organizacije bi iz ostvarenog ukupnog prihoda prvo pokrivale (1) u cjelini materijalne troškove, realnu amortizaciju i ostale prispjele kreditne i druge slične obaveze, potom izdvajale (2) minimalne, zagarantovane lične dohotke, tj. prvi dio ličnog dohotka po osnovu uloženog obima i kvaliteta rada zatim (3) prvi dio minimalne društveno dogovorene akumulacije, a nakon toga (4) prvi, odnosno minimalni dio utvrđenog doprinosa za zajedničku (najprije za obrazovanje, zdravstvenu i penzionu zaštitu) i opštu potrošnju.

Privredne organizacije bi, po mom mišljenju, ispunjavale minimalne kriterijume društvene rentabilnosti ako bi bile u stanju da izvršavaju prve dvije obaveze iz prvog kruga izdvajanja, a, naime: (1) za potpuno pokrivanje materijalnih troškova, realne amortizacije, kreditnih i drugih sličnih obaveza i (2) za minimalne, zagarantovane lične dohotke.

Drugi krug izdvajanja vršile bi privredne organizacije iz preostalog dijela (ukoliko ga imaju) ostvarenog dohotka istim redosljedom (izuzev već obavljenog izdvajanja za materijalne troškove, realnu akumulaciju, kreditne i druge obaveze) i to: (1) drugi dio ličnih dohodaka i poslednji po osnovu uloženog obima i kvaliteta rada, zatim i (2) drugi preostali dio minimalne društveno-dogovorene akumulacije i potom (3) drugi preostali dio utvrđenih doprinosa za zajedničku i opštu potrošnju. Treći i poslednji krug izdvajanja preostalog dijela ostvarenog dohotka (ukoliko ga imaju) bio bi za: (1) preostali dio ličnog dohotka po osnovu rezultata poslovanja i (2) dodatnu akumulaciju.⁸ Najcjelishodnije bi ipak bilo da se drugi i treći krug izdvajanja spoje, tj. da se preostali dio ostvarenog dohotka raspoređuje u fiksnoj (procentualnoj) srazmjeri na akumulaciju, lične dohotke i opštu i zajedničku potrošnju.

To je osnovni put za rasterećenje privrede i za vezivanje sudbine opšte pa i zajedničke potrošnje sa ostvarenim privrednim rezultatima.

⁸ Rigorozniji redosljed po opštu i zajedničku potrošnju bio bi kada bi izdvajanja za nju počela tek u drugom sukcesivnom krugu, tj. nakon izdvajanja za (1) lične dohotke po osnovu uloženog obima i kvaliteta (u cjelini) i (2) minimalne društveno dogovorene akumulacije (u cjelini), odnosno vezivanje izdvajanja za opštu i zajedničku potrošnju samo za ostvarenu dobit, kao doprinos iz ostvarene dobiti.

Razmatranje kamatnih stopa uputilo nas je na zaključak da nema ekonomskog opravdanja linearno, neselektivno i nediferencirano rasterećenje čitave privrede smanjivanjem ionako nereálnih, tj. negativnih kamatnih stopa na sve uzete kredite, a to znači i na kredite koje su uzele i neprivredne organizacije i stanovništvo. Ovdje bi samo trebalo dodati sljedeće. Ako se hoće neselektivno i nediferencirano, znači linearno rasterećenje privrede, svih privrednih organizacija (kako onih koje mogu i treba da budu sansirane tako i onih koje nemaju nikakvih realnih izgleda), onda bi ekonomski bilo racionalnije to rasterećenje privrede vršiti smanjivanjem poreza i doprinosa za opštu, pa, eventualno, djelimično i za neke vidove zajedničke potrošnje. To bi upućivalo na ozbiljno smanjivanje troškova opšte društvene režije, uštede i racionalizacije, smanjivanje broja zaposlenih, naročito onih koji svojim stručnim kvalifikacijama i radom ne odgovaraju, i njihov dogovoreni transfer u proizvodne oblasti, uvođenje participacije za neke vidove zajedničke potrošnje. Pri tom bi se za izvjesno vrijeme morale računati i sa određenim deficitnim finansiranjem, zajmovima i dodatnom emisijom odnosno, što je bolje, njenim preusmjeravanjem u ovom pravcu.

13. Izuzetan prostor za akumulaciju, proširenu reprodukciju, brži i strukturno usklađeniji privredni razvoj dobiće se dosljednim realizovanjem principa samoupravljanja, slobode radnika i radnih kolektiva da slijede svoj ekonomski, tj. dohodovni interes, da ne sputani od državno-političkih organa (lokalnih, republičko-pokrajinskih i saveznih) donose, na svim nivoima, sve osnovne ekonomske i investicione odluke, uz što potpunije djelovanje ekonomskih i tržišnih zakonitosti i slobodne tržišne utakmice, uz djelovanje ekonomske (a ne administrativne) prinude i ekonomske motivacije, uz striktno preuzimanje ekonomske odgovornosti i rizika (u pogledu nivoa ličnih dohodaka, gubitka samoupravnih i poslovnih funkcija, nadoknade promašaja i gubitaka, do likvidiranja nerenabilnih i bezperspektivnih privrednih organizacija i gubitaka radnog mjesta), uz prevazilaženje policentričnih etatizama, tzv. nacionalnih privreda, lokalnih i republičko-pokrajinskih barijera, uz što potpunije djelovanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i slobodno cirkulisanje roba, usluga, kapitala, akumulacije i radne snage, uz slobodno udruživanje sredstava i rada, integraciju, ukрупnjavanje i dislociranje bez diskriminacije svojih osnovnih organizacija na čitavom jugoslovenskom prostoru, uz slobodu izbora samoupravnih ali i stručno i preduzetnički najkvalifikovanijih poslovnih organa kod sebe i u bankama (bez ingerencija lokalnih i drugih organa), uz realne ekonomske kategorije (amortizacija, akumulacija, lični dohoci, kamata, devizni kurs, stanarina i sl.), jedinstveno devizno tržište i perspektivno konvertibilnost domaće valute i ostale principe i uslove (iznijete u ovom radu), a sve to u okvirima jasne i određene aktivne i stimulatívne (pa i destimulatívne) ekonomske politike u širem smislu riječi, tekuće i razvojne

politike i planiranja i adekvatnog privrednog sistema, koji utiču na te i druge uslove privređivanja.

Tako će doći do potpunijeg korišćenja unutrašnjih rezervi ušteta u radu, sredstvima, energiji, transportu, boljeg korišćenja sada nedovoljno iskorišćenih kapaciteta, produktivnijeg zapošljavanja i rada u više smjena, smanjivanja troškova i pretjerane režiije u privredi i, sljedstveno, do veće akumulacije i bržeg privrednog razvoja.

14. Samoupravnoj socijalističkoj privredi, kao i ostalim tržišnim privredama, potrebna je ekonomska politika u domenu ukupne zaposlenosti, odnosno ekonomska politika protivu nezaposlenosti. Mjere ekonomske politike i odgovarajuća privredno-sistemska rešenja koja podstiču i dovode do dinamiziranja ukupne proizvodnje, o čemu je bilo riječi, djeluju istovremeno i na rast ukupne zaposlenosti. S obzirom da smo ovu problematiku drugdje detaljno razmatrali i da o njoj postoje posebni referati, ovdje bih rekao samo, ukratko, sledeće.

Zapošljavanje mora postati jedno od centralnih pitanja, pitanja društvenog planiranja privrednog razvoja. Uz to je potrebno, pored ostalog, usporiti odliv poljoprivrednog stanovništva (promjenom položaja poljoprivrede i individualnih poljoprivrednih proizvođača), podsticati razvoj male privrede (zbog izvanrednih mogućnosti dodatne proizvodnje i zapošljavanja), usklađivati obrazovni sistem potrebama privrede i društva, voditi politiku većeg učešća akumulacije u raspodeli dohotka, usmjeravati štednju stanovništva u proizvodne tokove društvenog sektora, voditi politiku ličnih dohodaka, stimulisati proizvodne i radno intenzivne investicije (gdje god je to opravdano), usmjeravati sredstva Fonda za razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina i bankarskih kredita, u radno intenzivne oblasti proizvodnje, vršiti diversifikaciju i disperziju proizvodnje, organizovati rad u više smjena, raspisivati narodne zajmove i uvoditi samodoprinos za proizvodna zapošljavanja, smanjiti porez i doprinos iz bruto ličnih dohodaka, uvesti elastičniji radni odnos, rad sa skraćenim radnim vremenom i mogućnost prevremenog penzionisanja, relativizirati sigurnost radnog mjesta, institucionalizovati selekciju radnika na bazi sposobnosti i zalaganja, sprovesti populacionu politiku, primjenjivati i pooštrevati propise o obaveznom zapošljavanju pripravnika, prije svega sa pola radnog vremena, i, po mom mišljenju, podsticati i razviti široku dodatnu investicionu delatnost u objektima tzv. društvenog standarda, odnosno građevinarstva, stambeno-komunalne izgradnje, saobraćajne i druge infrastrukture, pošumljavanja, melioracija i slično.

Ako sve ove nabrojane mjere ekonomske politike i privrednog sistema ne bi dale zadovoljavajuće efekte u oblasti zapošljavanja, za određeno dogledno vrijeme, onda će socijalni razlozi sve više govoriti u prilog sve radikalnije i ekstenzivnije primjene obaveznog dodatnog zapošljavanja svih (srazmjerno broju zaposlenih u

svakoj radnoj organizaciji), sa odgovarajućom diferencijacijom, vodeći računa o određenoj postupnosti i prioritetima u zapošljavanju. Takvo obavezno dodatno zapošljavanje ne bi, po pravilu, trebalo primjenjivati za vanprivredne organizacije izuzev, u određenoj srazmjeri, u oblasti naučnih, visokoškolskih, zdravstvenih i nekih drugih organizacija. Ta obaveza bi trebalo, prije svega, da se odnosi na privredne, prvenstveno proizvodne organizacije, s tim što bi trebalo izuzeti (uveliko ili potpuno) i one organizacije i sektore privrede koji su upućeni na izvoz.

Prije nego što bi se moralo pristupiti ovoj poslednjoj mjeri (opšteg obaveznog dodatnog zapošljavanja svih), trebalo bi, po mom mišljenju, prići društvenom dogovoru koji bi postupno realizovao ideju o smjenjivosti zaposlenih i nezaposlenih, gdje bi jedan dio (određeni procenat svake godine) zaposlenih koji najlošije ispunjavaju svoje radne obaveze ustupao svoja radna mjesta nezaposlenima koji najviše ispunjavaju potrebne uslove, to sve, naravno, uz određene modalitete i, na primjer, uz obezbeđenje minimalnih (zagarantovanih) ličnih dohodaka onima koji su tako morali da ustupe svoja radna mjesta.

15. Samoupravnoj socijalističkoj kao i drugim tržišnim privredama potrebna je ekonomska politika protivu inflacije, tj. opšteg rasta cijena, antiinflaciona ekonomska politika. Ovom prilikom ne bismo ulazili u analizu mogućih antiinflacionih mjera ekonomske politike odnosno mjere koje predviđa antiinflacioni program. O tome je bilo dosta riječi na drugim mjestima. Ovdje bismo se ograničili samo na jedno, po mom mišljenju važno pitanje, gdje, izgleda postoje ozbiljne dileme, a, naime, pitanje slobodnog formiranja cijena ili društvene kontrole cijena.

Osnovna istorijska specifičnost samoupravnog sistema se sastoji u tome da udruženi radnici, na različitim nivoima svoje organizovanosti, a ne državni i paradržavni organi — donose sve osnovne ekonomske odluke, pa prema tome, po pravilu, i odluke u pogledu cijena svojih roba i usluga, sem u monopolskim oblastima. Slobodno, tržišno (a ne administrativno) formiranje cijena mora da polazi od uslova na tržištu, od odnosa ponude i tražnje, odnosno od obima i strukture tražnje. Tako bi slobodno, tržišno, trebalo da se formiraju cijene najvećeg dijela dobara i usluga, prije svega potrošačkih (potrošnih i trajnih) dobara. To, naravno, pretpostavlja aktivnu, i odmjerenu, prije svega, emisiono-kreditnu ali i fiskalnu politiku, koja bi uspostavljala odgovarajuću ravnotežu između ukupnih novčanih (sa emisijom i kreditima) i robnih fondova, bez čega bi slobodno formiranje cijena dovodilo do inflacije.

Međutim, u monopolskim oblastima odnosno tamo gde postoji (prirodni, tehnološki, vještački) monopol, odnosno tamo gdje ne djeluje ili vrlo slabo djeluje — odnosno gde ne može i gdje nije poželjno da djeluje — tržište, tržišni mehanizam, tržišna utakmica (bazične grane, veliki ekonomski sistemi, komunalne usluge i slič-

no), tamo je potrebna politika cijena, odnosno društveni dogovori o cijenama (što je bolje nego društvena kontrola cijena).

Društveni dogovori o cijenama odnosno politika cijena u tim, monopolskim oblastima morali bi, prvo, da, pri utvrđivanju cijena polaze od realnih ekonomskih kriterijuma, kako bi se dogovorenim cijenama moglo obezbediti pokrivanje realnih, odnosno društveno-prosječnih materijalnih troškova, realne amortizacije, realne (minimalne) opšte dogovorene odnosno veće ukoliko se radi o „uskim grlima“, društvenim prioritetima, komparativnim prednostima) akumulacije, kao i realnih (šire društveno dogovorenih) ličnih dohodaka, zakonskih i ostalih predviđenih doprinosa (za opštu i zajedničku potrošnju i drugih).

Drugo. Tako utvrđene cijene morale bi da budu predmet permanentne revalorizacije, tj. indeksacije u odnosu na kretanje inflacije, da ne bi, i to vrlo brzo u situaciji visoke inflacije, došlo do novih dispariteta cijena, koje znače prelivanje dohotka iz tih u druge oblasti ili regione.

Treće. Politika cijena, odnosno društveni dogovori o cijenama u tim oblastima morali bi da budu praćeni dovoljno stimulativnom politikom odnosno dogovorom o raspodjeli ličnih dohodaka, o čemu je bilo rječi, koju bi trebalo proširiti na sve oblasti vanprivrednih i privrednih djelatnosti. Politika ličnih dohodaka bi, po mom mišljenju, trebalo da polazi od koncepta tzv. uslovnog radnika i uslova rada. Bez nje bi se (i dalje) dešavalo da se ekstradohodak odnosno renta, kao rezultat povoljnih uslova privređivanja, preliva u lične dohotke, umjesto — što treba — da idu u investicije dotičnih privrednih organizacija, odnosno da se udružuju u zajedničke investicione i druge fondove (za finansiranje nauke, energetike, poljoprivrede, infrastrukture, za stimuliranje izvoza i slično).

Ovdje treba dodati da bi i jedan dio monopolskih oblasti mogao biti prepušten slobodnom, tržišnom formiranju cijena pod uslovom, prvo, da se raspolaze i na tržištu interveniše potrebnim robnim rezervama i, drugo, da se za proizvode tih (naših) monopolskih oblasti omogući slobodan odnosno interventni uvoz, što predpostavlja konvertibilnost domaće valute odnosno dovoljno raspoložive devizne rezerve.

Antiinflaciona politika mora, po mom mišljenju, polaziti od tih i ostalih, ranije iznijetih teorijskih i konceptualnih okvira.

16. Prethodno iznijeti principi u pogledu cijena odnose se, odnosno trebalo bi da se odnose i na cijene poljoprivrednih proizvoda, koje su jedan od najznačajnijih podsticajnih i usmjeravajućih mehanizama za povećanje i prestrukturiranje poljoprivredne proizvodnje, gdje, nesumnjivo, imamo komparativne prednosti. Cijene poljoprivrednih proizvoda treba, takođe, da se formiraju po ekonomskim kriterijumima, po pravilu, slobodno, tržišno, što ne isključuje potrebu postupnosti.

Administrativno utvrđene, fiksne, neekonomske i depresirane cijene poljoprivrednih proizvoda nisu pravi put za zaštitu životnog standarda stanovništva. Njega treba štiti na drugi način (korigovanjem zagarantovanog nivoa ličnih dohodaka odnosno, što je bolje, jer je namjenskog karaktera, dodjelom, na primjem, univerzalnih bonova za kupovinu samo osnovnih prehrambenih proizvoda). Administrativne cijene ako su, kao što je to slučaj kod nas, neekonomske i izrazito depresirane, ako se one kasno (npr. pred žetvu) utvrđuju, ako se automatski ne revalorizuju (indeksiraju stopom inflacije), one deluju destimulativno na poljoprivrednu proizvodnju, a ako nisu međusobno (za pojedine vrste proizvoda) dobro odmjerene, one dovode do strukturnih disproporcija unutar poljoprivrede.

Poljoprivreda, međutim, ima jednu drugu specifičnost koja zahtjeva određene mjere ekonomske politike, odnosno društveni dogovor i akciju. Radi se, naime, o tome da je tržišna tražnja za poljoprivrednim, naročito osnovnim, egzistencijalnim, proizvodima dosta neelastična, što bi, zbog mogućih izrazito jakih fluktuacija u obimu ponude (uglavnom zbog nepredvidivih klimatskih uslova, u jednoj godini vrlo povoljnih a u drugoj vrlo nepovoljnih, vrlo plodna, a potom vrlo sušna godina), ukoliko ne bi bilo odgovarajuće politike, dovodilo do izrazito niskih (u vrlo plodnoj) i izrazito visokih (u sušnoj godini) cijena osnovnih poljoprivrednih proizvoda i dohotka poljoprivrednih proizvođača. To upućuje na potrebu ekonomske politike, odnosno društvenih dogovora kojima bi se morale utvrditi zaštitne, garantovane otkupne cijene i obavezan otkup svih viškova (neprodane) poljoprivredne proizvodnje (u rodnoj godinama), kojima bi, kao svojim rezervama, društvena zajednica intervenisala (iznosila ih) na tržište (u sušnim godinama), ublažavajući tako oštre fluktuacije i u cijeni poljoprivrednih proizvoda i u dohotku poljoprivrednih proizvođača.

17. U samoupravnoj socijalističkoj privredi, kao i u drugim prvenstveno tržišnim privredama, pogotovo ako nije dovoljno razvijena, ako ima neadekvatnu proizvodnu strukturu i veliku spoljnu zaduženost, kao što je to slučaj sa našom privredom, potrebna je aktivna ekonomska politika u domenu spoljno-ekonomskih odnosa. Ne ulazeći u detaljnije razmatranje ovog širokog i za nas vrlo značajnog domena, koji je predmet posebnih razrada, ukazao bih samo na nekoliko sledećih momenata.

Prvo. Polazeći od postojećih i mogućih komparativnih prednosti treba, ekonomskom odnosno razvojnom politikom, planiranjem i privredno-sistemskim rješenjima, izgrađivati takvu privrednu strukturu zemlje koja će proširivati njene izvozne mogućnosti, povećavajući tako devizni priliv i smanjujući zaduženost prema inostranstvu. Drugo. Određenim mjerama ekonomske politike trebalo bi podsticati zajedničke izvozne programe i obezbijediti organizovani nastup na strana tržišta. Treće. Aktivna politika realnog deviznog kursa se ne bi smjela dovoditi u pitanje, a dileme ako toga

da li je potcijenjena ili precijenjena domaća valuta trebalo bi rješavati na osnovu fundirane i svestrane analize i preispitivanja metodologije i komponenti za utvrđivanje realnog deviznog kursa. Četvrto. Aktivna politika realnog deviznog kursa ne bi smjela potpuno da isključi ostale izvozne podsticaje, koje bi trebalo koristiti restriktivno, selektivno i diferencirano. Peto. Samoupravnoj tržišno orijentisanoj privredi je neophodno funkcionisanje deviznog tržišta, bez deviznih računa privrednih organizacija, uz postojanje ne samo realnog deviznog kursa već i ostalih realnih kategorija, prije svega realne (aktivne i pasivne) kamatne stope, koja bi, pored ostalog, čuvala realnu vrednost za devize dobijenog i u banci deponovanog dinarskog iznosa. Šesto. Jugoslovenska privreda ne treba da se odrekne korišćenja strane akumulacije pod uslovom da se u tom domenu vodi odmjerena politika koja bi, kao što je rečeno, davala prednost stranim zajedničkim ulaganjima, pa, pod određenim uslovima i onim drugima, u odnosu na strane kredite, gdje je neophodna, pogotovo sada, jako naglašena restriktivnost i proizvodna namjena tih kredita. Sedmo. Naša spoljno-ekonomska politika, gledano na dugi rok, morala bi biti antiautarkična. Samoupravna tržišno orijentisana privreda trebalo bi da bude sve otvorenija prema drugim privredama i sve više izložena uticaju stranog tržišta, strane konkurencije. Da bi naše privredne organizacije bile uspješne u toj konkurenciji one bi morale na domaćem tržištu da budu izložene sve oštrijoj međusobnoj tržišnoj utakmici. Zaštitne barijere (carine i porez na promet) morale bi imati naglašen opadajući trend, vremenski precizno oročen. One ne bi smjele da štite lošu organizaciju, poslovnost, rad i kvalitet proizvoda. Osmo. Konvertibilnost domaće valute trebalo bi da bude naš, ne tako daleki cilj.

18. Na kraju bi sasvim kratko trebalo ukazati na neka pitanja odnosa ekonomske nauke i ekonomske politike shvaćene u najširem smislu riječi.

U koncipiranju, izmjenama i dogradnji ekonomske politike, tekuće i razvojne, planiranja i privrednog sistema, ekonomska nauka bi morala da ima istureno, nezamjenljivo i determinirajuće mjesto. Ona bi trebalo da svestrano analizira privredu i privredne tokove, utvrđuje stanje, dijagnostu i uzroke, terapiju i puteve izlaska iz ekonomskih teškoća i ekonomske krize. Da bi to mogla uspješno da obavlja, ona — kao i nauka u cjelini — mora biti slobodna, nezavisna i nesputana, slobodna od pritiska dnevnih, regionalnih i partikularističkih interesa, istinoljubiva, objektivna i nepristrasna, nedogmatska i bez predrasuda i apologetike, otvorena, smjela i bez tabu tema, kritična ali i društveno angažovana. Ona bi, samo da uzgred kažem, morala da bude znatno više društveno i materijalno vrednovana.

Dužnost svih naučnih radnika, pa i ekonomskih naučnih radnika, morala bi biti da svoja znanja, svoj intelekt, svoje analitičke i radne sposobnosti, svoj talenat — ali naravno ne svoju sa-

vjest i integritet — stave na raspolaganje društvu, da traže i predlažu rješenja za i u okviru našeg i to najšire shvaćenog samoupravnog — a ne nekog drugog — društva i privrede, pa i da se povremeno, ako se za to ukaže potreba, ne napuštajući, naravno, sferu nauke i naučnog pristupa, na kraći rok prihvate i nekih najodgovornijih društvenih poslova u kojima dominira ekonomska problematika.

Odgovorni samoupravni, društveno-politički i državni organi i organizacije posebno Savezno izvršno vijeće, sa svoje strane, morali bi se na adekvatan način organizovati kako bi dolazilo do što bržeg i boljeg protoka i prihvatanja ideja na liniji nauka — ekonomska i razvojna politika — privredni sistem. U tom smislu bi trebalo razmotriti ideju o pretvaranju nekog od postojećih u Savezni institut za ekonomsku politiku i privredni sistem. Potrebno je razmotriti mjesto i kompetencije Saveznog ekonomskog savjeta nasuprot Saveznom društvenom savjetu za privredni razvoj i ekonomsku politiku, kao i njihov sastav. Reaktiviranje naučnog dijela Savezne komisije za izradu a sada za sprovođenje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije bilo bi višestruko korisno, a takođe i formiranje široke mreže naučno-stručnih savjeta u svim savezним i nižim resorima i organima uprave i krupnijim privrednim i drugim organizacijama.

Jedan od vidova neposredne saradnje, koja bi obezbijevala veću naučnu zasnovanost mjera ekonomske politike i privrednog sistema, bio bi da savezni organi, prije svega Savezno izvršno vijeće, prihvate kao svoju obavezu da sa svojim analizama, nacrtima paketa mjera i predlozima iz privredne sfere i to u inicijalnoj fazi, upoznaju neke najodgovornije organe najvećih naučnih organizacija i udruženja, kao što je Međuakademijski odbor za ekonomske nauke Savjeta akademija nauka i umjetnosti SFRJ i Naučna sekcija Saveza ekonomista Jugoslavije, kako bi ovi pojedinačno ili skupa organizovali češće, i u užem krugu, rasprave okruglih stolova posvećene tim analizama, nacrtima paketa mjera i predlozima, a sve u cilju naučno što zasnovanijih izmjena i usavršavanja ekonomske politike i privrednog sistema.

Academician prof. dr Branislav ŠOŠKIĆ

MACRO-ECONOMIC THEORY AND ECONOMIC POLICY WITH A
SPECIAL REFERENCE TO THE YUGOSLAV SELF-MANAGING
ECONOMY

(Summary)

The author emphasizes first the necessity to analyze macroeconomic problems in order to curb inflation, to counteract unemployment and stagnation, being the chief problems facing us. Starting from the theorists an efficient broadly-conceived macro-economic policy must be formulated on a sound theoretical groundwork.

Economics ought play an outstanding, decisive role in the formulation of changes in the current economic policy, in planning and in the economic system. Economics ought to analyze economic flows under all the aspects, to describe the economic situation, to determine its causes and find remedies and ways out of the economic crisis. In order to perform these tasks successfully economics should be free from daily, regional and individual interests; it should be truthful, objective and impartial, free from dogmas, prejudice and apologetics, brave and exempt from taboo topics, critical, but engaged in public life. Its financial position should be also improving.

Scholars are obliged to use their knowledge, their intellectual, analytical and working abilities for the benefit of the society. They have to suggest solutions relating to our self-managing society and economy. However, when necessary they should take part also in responsible public activities having to do with economics, without abandoning thereby the sphere of science, however.

Governmental and socio-political bodies, particularly the Federal Executive Council, ought to make efforts that the ideas held by economics are incorporated into the economic system. The author advocates hence the establishment of a federal institute established on the basis of already existing ones. The authorities of the Federal Economic Council should be compared to those of the Federal Council for Economic Growth and Economic Policy and so should their membership. Economists elected to the Federal Committee for the Preparation and Implementation of the Long-Term Programme of Economic Stabilization should take up their activities again and so should scholars and professionals engaged in federal and lower administrative bodies as well as in large business organizations.

The economic policy and economic system might be placed on scientific basis if the Federal Executive Council were obliged to inform federal bodies and large research organizations and institutions about its analyses and decisions. These are the Interacademic Economic Committee in the frames of the Council of Yugoslav Academies of Science and Arts, the Research Section of the League of Economic etc. Decisions pertaining to our economic policy and development and changes in the economic system would be thus tested by scholars in their discussions.

